

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 133 2012

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Torsten Petterson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Jerry Määttä (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Magnus Bergvalls Stiftelse och Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2013 och för recensioner 1 september 2013. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Uppsatsförfattarna erhåller digitalt underlag för särtryck i form av en pdf-fil.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förordande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978-91-87666-32-4

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2013

Gunilla Byrman & Tommy Olofsson, *Om kvinnligt och manligt och annat konstigt i medeltida skämtballader*. Atlantis. Stockholm 2011.

Vem, åtminstone bland oss lite äldre, minns inte Skammel som bodde på Tidön och som var både rik och kåt, och att vi av mer eller mindre generade svensklärare (eller modersmåslärare, som det ännu längre tillbaka hette) fick veta att kåt betydde levnadsglad? Faktum är att det finns en hel grupp mer eller mindre skabrösa medeltidsballader, genremässigt hemmahörande inom kategorin skämtballader och där kåta (både i medeltida och modern bemärkelse(!)) kvinnor och män passerar revy, och som försumrats inte bara inom undervisningen, utan även inom forskningen. Så har sådana betydande balladforskare som Karl-Ivar Hildeman och Bengt R. Jonsson märkligt nog i stort närmast nonchalerat skämtvisan. Detta tillstånd har Gunilla Byrman, professor i svenska, och Tommy Olofsson, docent i litteraturvetenskap, båda vid Linnéuniversitet, försökt börja råda bot på. Redan så här inledningsvis kan vi slå fast, att de avgjort lyckats med det. År 1999 ägnade Sven-Bertil Jansson i *Den levande balladen* denna kategori ett kapitel, och nu följer Byrman och Olofsson inom i spåren med en hel volym vars främsta incitament verkar vara ett antal nyfunna handskrifter, George Stephens manuskriptsamling, hittade på stadsbiblioteket i Växjö.

Boken är disponerad enligt följande. Den är uppdelad i två avdelningar, där den första omfattar fyra kapitel, "Roliga medeltidsballader", "Osteknoppen – en rusig värld och ett ymnighetshorn för ungt folk", "Kvinnligt och manligt i skämtballaderna" och "Genusdebatt i småländska ballader", vilka följs av en antologi som utgör bokens andra avdelning. Den senare består av två delar, "Skämtballaderna i George Stephens manuskriptsamling. Med kommentarer" och skämtballaderna från *Sveriges medeltida ballader*. Antologin innebär, att alla kända svenska skämtballader samlats i en enda volym. Olofsson svarar för kapitlen 1 och 3, Byrman för 2 och 4. Hon svarar också för de korta textkommentarerna i antologins första del.

I det första kapitlet koncentrerar sig Olofsson inledningsvis främst på de olika sätt man inom forskningen försökt fånga in den medeltida humorn, och särskilt då som den diskuterats av Bachtin, som sett den som folkligt karnevalisk, och den svenske medeltidshistorikern Olle Ferm, som tvärt emot menat, att eliten och folket delat kulturen och att det även funnits en kyrklig skrattekultur (s 17).

Olofsson ansluter sig till Ferm och det gör han enligt mitt förmenande rätt i. För egen del skulle jag nog i illustrativt komparativt syfte här även ha lyft in den fornfranska fabliaun, där man inom forskningen livligt diskuterat relationen mellan hövisk och folklig kultur och de avtryck den satt i denna genre med dess grovkorniga, oftast markant obscena burlesk. Olofsson har i sammanhanget mestadels rätt i sitt resonemang, men när han placerar kyrkans repression av sexualiteten i det sena 1700-talet och tidiga 1800-talet, "i ohelig allians med den kulturströmning som brukar sammanfattas med beteckningen romantik" (s 19), hamnar han fel. Denna repression finns redan i fornkyrkan, kulminerar i medeltidskyrkans ofta skoningslösa misogyni, och den senare är samtida med det mer eller mindre platonska höviska ideal som manifesteras bl.a. inom trubadurlyriken och med den mer eller mindre obscena motrösten. I själva verket utgör spänningen mellan dessa olika kraftfält basen för den medeltida dynamik som under de senaste decennierna lyfts fram inom forskningen. Enligt mitt förmenande utgör detta kontexten även för den skabrösa ballad som presenteras i Olofssons och Byrmans bok. Ännu mer undrande inför Olofssons tidsplacering av och resonemang kring den kyrkliga repressionen ovan blir jag, då han explicit hänvisar till min bok om den occitanska mottexten och Janssons koppling till denna. Dessutom vill jag här nämna Lars Lönnroths givande läsning av "Herr Olov och älvorna" som sexualfientlig moralitet i kristen anda (i ds *Den dubbla scenen*). Här finns en spänning som med fördel kunde ha diskuterats. Nåväl, detta får på intet vis skymma de förtjänster kapitlet annars präglas av, inte minst då avsnittet om starka kvinnliga röster (s 19–26), där Olofsson fint lyfter fram Marianne Sandels presentation av de occitanska kvinnliga trubadurerna, dvs en av de kvinnliga rösterna – Marie de France och Christine de Pizan vore då de andra – i den annars så bastant maskulina medeltidslitterära kören. Förtjänstfulla är även avsnitten "Vad är egentligen en medeltida ballad?", "Dansk historiemedvetenhet och svensk formalism", "Balladens metrik", "Ett textarkeologiskt experiment" och det avslutande "Den magstarka kärringen". Det första utgör noga taget en samlad och sansad beskrivning av de problem och svårigheter som mött och möter envar som försöker att med precision inringa denna undflyende genre. Det följande avsnittet är i stort invändningsfritt, men i det följande om balladens metrik hamnar Olofsson åter på hal is. Han an-

knyter till Eva Liljas storstilade *Svensk metrik*, vilket är helt i sin ordning, men när han hypotetiskt (i rättvisans namn) kan tänka sig en koppling mellan en balkstrof etablerad ”i den provensalska trubadurlyriken på 1400-talet, eller rent av tidigare” och via denna introducerad i den folkliga balladtraditionen ”i god tid före 1520” (s 53) trampar han fel. Det finns ingen occitansk trubadurlyrik värd namnet på 1400-talet, utan dess blomstring äger rum på 1100-talet och deklinerar rejält efter c:a 1250. Där emot är den samtida med den *carole* som sannolikt utgör balladens genes, men denna *carole* är en fransk dansvisegenre, ej att förväxla med *la ballade*, en berättande genre definierad av särskilda rimflättningsregler som intet har att skaffa med den nordiska balladens. Avgjort givande ter sig däremot de båda följande avsnitten med spänstiga resonemang om ”Kärningen på barnsöl” och dess historiska kontext, och där Emils Kommandora får plats!

Gunilla Byrmans kapitel om ”Osteknoppen” är rakt igenom högst givande. Hennes utgångspunkt är nyfilologisk, dvs hon granskar inte texten blott på en rent språklig nivå för att fånga dess semantiska särart som den kommer till uttryck via ”ordval, meningsbyggnad, andra stilmedel och helhetsstruktur” (s 73). Som jag förstår henne är utgångspunkten en legering av språksociologi och pragmatik: ”språk betraktas som en del av samhället och [...] språket är socialt betingat och [...] det finns ett ömsesidigt beroende mellan språk och samhälle, [...] alla språkliga val har orsak och innebörd [...] texter ger ledtrådar till kulturella och sociala förhållanden” (s 75). Byrman betonar, att hon avser att läsa ”Osteknoppen” intermedialt, att hon studerar text, musik och estetik som en sammanhållen enhet. I sin analys studerar hon således ”textnivån, främst morfologi, lexikogrammatik och retoriska grepp, den ideationella nivån som berör idéinnehåll, teman i texten och interpersonell struktur som involverar språkhandlingar, tilltal och omtal i texten” (s 79). Den följande analysen är påfallande skicklig, resultatet övertygande och detsamma får sägas om tolkningen av det hon benämner ”[e]n rusig värld och ett ymighetshorn för ungt folk” (s 92). Centralt för Byrmans resonemang är naturligtvis innebörden av själva ordet ”Osteknoppen”, ett eventuellt *hapax legomenon* (s 82) och hon landar i ett resonemang, där osteknoppen kan vara en liten ostbit, en symbol för en ölkagge eller ett brännvinskärl på ett omåttligt dryckesslag, där gästerna sitter på golvet och kanske hallucinerar! (s 96) Hennes resonemang är fascinerande att följa,

men kan i ett recenserande sammanhang som detta inte detaljredovisas. Jag kan bara uppmana läsaren att själv låta sig fröjdas åt detta!

I det tredje kapitlet är det så dags för Olofsson att ta sig an ”kvinnligt och manligt i skämtballaderna”. Kapitlet utgör närmast en expansion av de båda inledande avsnitten i det inledande kapitlet. Resonemanget bärs upp av en serie textexempel i citatform, vilket är utmärkt, då stoffet är föga känt eller inte alls utanför balladforskarnas tämligen trånga krets, och det gör den livliga framställningen (Olofsson skriver påfallande bra) ännu livligare, innehållet ännu saftigare. Han inleder med de listiga och skamlösa kvinnor som bär upp denna corpus, och som vi för övrigt känner igen från exempelvis Chaucer, Boccaccio och fransk fabliau! Olofsson inleder med att konstatera, att balladerna ofta iscensätter en sorts dueller mellan män och kvinnor, där saken gäller de villkor exempelvis en piga ställer upp för att låta sig städslas. Hon förhandlar utifrån sina fysiska företrädare och bonden är som i exempelvis ”Leja tjänstepiga” ett lätt byte, då han suktar efter hennes ”gottiola vällinga dosi”! Olofsson ser vidare ett slags erotisk jämställdhet manifesteras i dessa ballader, där sexualiteten oftast skildras positivt och bejakande (s 102), och då ifråga om båda könen. Åtskilliga kvinnor skildras som både listiga, skamlösa, illusionslösa och beräknande, och då både utifrån en pockande sexualdrift och krass materialism. Här ställs då ofta en cynisk och luttrad mor mot en ung, frisk och kåt dotter, som mer eller mindre naivt tror på sin egen förmåga att domptera den äkta mannen in spe. Åtskilliga ballader gestaltar ”erotiskt framfusiga kvinnor som ställer krav inte bara på männens utseende och ungdomliga vitalitet utan även på deras potens och förmåga att skänka tillfredsställelse” (s 109). Dessa ballader präglas av resoluta grovkornigheter serverade rakt på sak: ”När du kommer på min gård / så lager du att picken står”, ”När du kommer oppå min buk, / Wisst halar du fram din styfva kuk”, ”Lägg din buk på min buk / då får du mäta fittans djup”. I en text möter remarkabelt nog analt samlag: ”När du ha’ knopat fittan full, Kilivilivipponväj, – så ta i röfven å’ stjelp omkull” (s 110). Olofssons kommentarer är i och för sig relevanta och stimulerande, men här lyser bristen på contextualisering igenom. Hade han något jämfört med gestaltningen av den kvinnliga sexualiteten i övrig medeltidslitteratur hade kommentarerna säkert kommit att ge ännu mer. Det gäller i än högre grad beträffande det analerotiska exemplet ovan. Jag saknar överhuvudtaget en kopp-

ling till den samtida kyrkans sexualsyn. Analsex var enligt läran kvalificerad sodomi, och det faktum att det förekommer i ett bejakande sammanhang som detta kräver enligt mitt förmenande en kommentar. Likaså är det lite synd att Olofsson inte kontextualiserar "Källan och fålen", som i hög grad exempelvis påminner om en fabliau om en ung kvinna som inte tålde ordet knulla, men som i högsta grad njöt av aktiviteten som sådan. De har den erotiska metaforiken gemensam, fålen, gyllenstaven för ynglingens fallos, källan, gyllenkransen, för hennes vulva. Avsnittet "hänsynslösa karlar" fungerar väl och detsamma gäller för det avslutande "Var medeltidens människor mer skamlösa än vi?". Det senare är i hög grad refererande och byggs klokt nog upp runt Norbert Elias, Hans Peter Duerr, Michail Bachtin och Olle Ferm. Som ovan finner Olofsson Ferns resonemang övertygande och igen delar jag hans uppfattning.

I det fjärde, avslutande kapitlet, vilket utgör något av en pendang till Olofssons avsnitt om starka kvinnor, diskuterar Byrman genusdebatten i småländska ballader traderade av tre traditionsbärare: Gustafva Angel, Catrin Andersdotter och Edith Samuelsson. I fokus står genushierarki och genusedikotomi, vilkas uttryck utmanas i de traderade texterna, tre skämtvisor, två riddarvisor och en naturmytisk ballad. Balladerna har som gemensamt signum, att de alla "skildrar starka kvinnor som agerar bestämt eller krävande på ett eller annat sätt" (s. 165). Detta har de gemensamt med de visor som Olofsson lyft fram ovan i det tredje kapitlet. Byrman inleder varje avsnitt med en kortfattad presentation av de tre traditionsbärande kvinnorna, varefter följer deras visor med Byrmans på närläsning baserade kommentarer. I stort är hennes läsningar övertygande, men på ett par ställen känner jag mig tveksam. Exempelvis är detta fallet i fråga om Catrin Andersdotters (även nesligen benämnd Halta-Cajsa) "Malins prov" (en satirisk skämtballad om en frigjord kvinna). Byrman tolkar texten i termer av en gestaltning av en ung kvinna som lever ut sin sexualitet som vore hon en man. Slutsatsen blir: "Men att sjunga om sexuell aptit på detta sätt på 1800-talet sågs nog inte med blida ögon av alla, inte ens i Sverige" (s 180). Här hamnar Byrman fel. 1800-talets Sverige hade samma strikta offentliga sexualmoral som andra jämförbara länder, så det är svårt att förstå vad detta "inte ens" egentligen står för. Bortsett från detta karaktäriseras Byrmans andra kapitel i allt väsentligt av samma vederhäftiga balans som hennes första, även om hon på

de avslutande raderna tillåter sig vara en smula spekulativ, då hon för samman Värendkulturens mytiska Blända och de tre småländska balladsångerskorerna: "de kanske rentav kände sig stärkta av myten" (s 184) i sin genusdebatt.

Efter dessa fyra kapitel följer så en antologi där samtliga skämtballader passerar revy, först George Stephens manuskriptsamling och senare exemplen i *Sveriges medeltida ballader* (SMB). De förra är försedda med Byrmans matnyttiga kommentarer, medan författaren i fråga om de senare hänvisar till SMB. Antologin är en guldgruva för den som är intresserad av äldre svensk litteratur, och som har all anledning att vara djupt tacksam för denna bok. I min anmälan har jag väl på några punkter varit tveksam eller kritisk, men detta får hänskjutas till marginalen. I grunden är jag förtjust över denna med påtaglig entusiasm och spänst skrivna bok, så rik på fascinerande texter vilka ger en ny inblick i svensk medeltida föreställningsvärld och dess litterära avtryck. Bilden av den medeltida balladen är nog för de flesta inte längre vad den varit!

Ulf Malm

Stina Hansson, *Svensk bröllopsdiktning under 1600- och 1700-talen. Renässansrepertoarens framväxt, blomstring och tillbakagång* (LIR skrifter, 1). Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, Göteborgs universitet. Göteborg 2012.

Svensk diktning under 1600- och 1700-talet skapades av välbekanta och inlärdade motivkomplex, färdiga formler och invanda ordvändningar: det var med andra ord en *repertoardiktning*, i motsats till den senare uppkomna *verkdiktningen*. Horace Engdahl skriver exempelvis om "ett förråd av material och tekniker, genom vilkas mellankomst verkligheten på sätt och vis redan är förvandlad till poetiska halvfabrikat, och många av konstupövarens val är gjorda åt honom på förhand". Passagen citeras i inledningen till Stina Hanssons nya, magistrala *Svensk bröllopsdiktning under 1600- och 1700-talen. Renässansrepertoarens framväxt, blomstring och tillbakagång*. Om någon svensk forskare har ägnat sin forskargärning åt att undersöka repertoarerna i detta äldre litteratursystem är det just Hansson själv. I tidigare studier har hon bland annat undersökt några av den svenska litteraturens äldre mässterverk ur detta perspektiv. I den nya tegelstenen riktar hon blicken mot en mindre utforskad del